

VÁMBÉRY ÁRMIN, A TUDÓS, A KÉM AZ ELBESZÉLŐ ÉS AZ APA

Szabolcs SIMON¹

VÁMBÉRY ÁRMIN ÉLETE²

Vámbéry Ármin 1832-ben született Wamberger Hermann néven Pozsony vármegye Szentgyörgy nevű településén. Mivel ortodox zsidó családból származott, nyolcéves koráig a Talmudot és a héber nyelvet tanulmányozta szülőhelyén. Özvegy édesanyja ezután beíratta a protestáns elemi iskolába, aztán a szentgyörgyi piaristáknál, majd a pozsonyi bencéseknel tanult. Kivált a zsidó közösségből, és ez hozzájárult ahhoz, hogy figyelme Kelet felé fordult. A katolikus iskoláiban vált előtte nyilvánvalóvá, hogy a magyarság gyökerei valahol ott lehetnek, de ezek megtalálása már a tudósokra várt.

Eredeti célja ennek az eredetnek a megeléje volt. Az 1850-es évek elején anyagi okok miatt meg kellett szakítania tanulmányait, így nyelvtanítással akarta finanszírozni további képzését. Páratlan nyelvtelensége révén hét nyelvet tudott tanítani, és szlavóniai tartózkodása alatt kezdett törökül tanulni. Vámbéry – amint tudjuk – nyelvzseni volt. (Önéletírásaiból ismeretes, hogy már fiatalon beszélt valamilyen szinten több nyelven: latinul, németül, szlovákul (korabeli szóval élve tótul), héberül; később megtanult franciául, olaszul és keleti török nyelveken, majd oszmánul, spanyolul, dánul, svédül, sőt horvátul is, ezután a román és germán nyelvek, az angol következtek, valamint szláv nyelvjárások, végül a görög, az orosz, az arab, a sémi, a perzsa és bizonyára korántsem teljes a felsorolásunk. Mindehhez megjegyezhetjük, hogy szótár igénybevétele nélkül olvasott a legkülönbözőbb európai és ázsiai nyelveken.)

Iskolai tanulmányait azonban nem tudta folytatni, és később aztán úgy lett egyetemi tanár és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, hogy a középiskoláit nem fejezte be. 1857-től sovány akadémiai támogatással öt évet Isztambulban töltött, ahol alaposan megismerte az iszlám vallást és szokásait. Mindebben olyan alaposan elmélyült, hogy később nem európai származása okozott gondot a síita Perzsiában, hanem isztambuli kiejtése és szunnita gondolkodása. Isztambulban változtatta nevét magyarra, ott lett a neve Vámbéry Ármin. Bejáratos lett a Török Birodalom vezető köreibé, elkezdett kiépülni kapcsolatrendszere. Egyik magántanítványa apjától kapta a Rasid efendi nevet. Itt vált igazi tudóssá, megjelent első munkája, egy török-német szótár. Hazatérése után egy évvel később Perzsa érintésével Közép-Ázsiába indult, ahonnan még európai ember nem tért vissza élve. Utazása legfőbb szándéka a magyar nép eredetének felkutatása volt. Mivel nehezen tudta úti célját elérni, egy évet Perzsiában töltött. A közép-ázsiai kánságok területére végül zarándokokhoz csapódva, magát rongyos török dervisnek álcázva tudott bejutni. Az iszlám ismerete és e hit követése, valamint tökéletes török nyelvtudása olyannyira megmentette a lelepleződéstől, hogy például egy türkmén rablóbanda a vezetőjévé akarta tenni.

Minden életveszélyes helyzetből sikerült megmenekülnie. Itthon egyáltalán nem ismerték el útja eredményeit, hiszen a magyarok eredetéről semmit sem tudott meg, a nyelvi-néprajzi leírásai pedig nem érdekelték a magyar szellemi és politikai elitet. Angliában jelentette meg

---

¹ Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, simons@ujs.sk

² Az írás a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda támogatásával készült.

az utazásairól írt könyvet, és ott már hírességként köszöntötték, előadás-sorozata valóságos diadalút volt. Kutatásai az oszmán portát és Angliát egyaránt érdekelték. Megbecsülték benne az angolok a self-made mant, aki felsőfokú tanulmányok nélkül lett tudóssá, Keletről elve tért vissza, eredményei pedig megismerhetőek voltak. Ő lett aztán a pesti egyetem első zsidó származású professzora. 1913-ban halt meg, sírja a Kerepesi temetőben található.³

VÁMBÉRY ÁRMIN ÉS KORA

1878. március 3-án megkötik az orosz–török San Stefanó-i békét. Törökország elismeri a balkáni államok függetlenségét. A béke elsősorban Bulgáriának kedvez. Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia fellépésére Oroszország hozzájárul, hogy a balkáni kérdés rendezésére nemzetközi konferenciát hívjanak össze Berlinben. Megtörténik Románia szuverenitásának elismerése a nagyhatalmak által. Ugyanez év júniusában–júliusában sorra kerül a berlini kongresszus. Az eredményeként aláírt szerződés Oroszországnak juttatja az 1856-ban elvesztett Besszarábiát, valamint Arméniát (Örményország). Kelet-Rumélia Törökországé marad, Románia megkapja Észak-Dobrudzsát, elismerik Bulgária, Szerbia és Montenegro függetlenségét. Bosznia és Hercegovina az Osztrák–Magyar Monarchia igazgatása alá kerül (1908-ban annektálja), Ciprus angol fennhatóság alá jut (1914-ben bekebelezik). Elhidegült a német–orosz viszony, amihez hozzájárult a Németország által 1878-ban bevezetett védővamos politika (vö. Ormos szerk., 1988/2: 54).

Az Osztrák–Magyar Monarchiában az 1870–1880-as években a dualizmus rendszere külpolitikai és belpolitikai szempontból egyaránt szilárdnak látszott. A század utolsó évtizede azonban már teljes nyíltsággal megmutatta a Monarchia problémáit. Az első gondok a külpolitika területén jelentkeztek. Az egyoldalú német orientáció, a császári Németországgal kötött katonai szerződés elszigetelte a Monarchiát. A Habsburgok egykor hagyományos oroszbarátságának vége szakadt. A két szomszédos hatalom egyre ellenségesebben nézte egymás balkáni politikáját s egyre növekedett a háborús összecsapás veszélye (vö. Unger–Szabolcs 1979: 234).

A kiegyezés utáni korszakban „korábban nem látott mértéket öltött a mobilizáció, a városba költözés, a be- és a kivándorlás, több helyen természetes jelenséggé vált a kétnyelvűség, s mind erősebben vetődött fel a nemzetiségek nyelvi kérdése” (Tolcsvai Nagy 2004: 46). E mobilitás részeként értelmezhető a negyven-ötven évig tartó jelentős bevándorlási hullám is, amelyben 1850 és 1890 között a különböző idegen ajkúak közül mintegy egymillióan asszimilálódtak, váltak magyarrá önszántukból. Ezek az asszimilált rétegek nagy számban polgárasult szakmát, életformát űztek, s városban laktak. (vö. Tolcsvai Nagy 2004: 66)

Magyarország, Vámbéry közép-ázsiai utazásainak idején az osztrák önkényuralom szomorú korszakát élte. A sánta dervis így jellemzi Magyarország kulturális életét útjáról való visszatérése idején: „A nemzet az abszolutizmus bilincseiben nyögött, közéletnek és társadalmi szellemnek nem volt nyoma sehol, minden reménykedés, várakozás és epedés csak a nemzeti kormányzat visszaszerzését és az Ausztriával való kibékülést áhította; és habár Ázsia a magyar őstörténet szempontjából nem is volt minden érdekesség nélkül való, nagyon csekély, vagy semminemű mélyebb hatást nem kelthettek az akkori Magyarországon a föld- és néprajzi kutatások és az óvilág addig merőben ismeretlen részeinek feltárulása.” (Küzdelmeim, 197).

VÁMBÉRY ÁRMIN, A TUDÓS ÉS AZ UGOR–TÖRÖK HÁBORÚ

Kora modern nyelvészeti eredményeit valóban nem ismerte, tudományos megközelítései közül sok elavult volt, viszont korábban turkológusként először ő vizsgálta valamennyi török nyelvet, így ő fektette le a modern turkológia alapjait. Egyes felvetései ma is korszerűek, pél-

---

³ Vámbéry Ármin életéhez vö. például Dobrovits 2001, 2006; Felföldi 2016, Fodor 1986, Vámos 2000.

dául az, hogy ő külön vizsgálta az etnikum és a nyelvközösség történetét. Rengeteget dolgozott, magyarul, németül és angolul írta könyveit. Jelenleg mintegy 350 tételből áll ismert művei jegyzéke, ennek talán harmada kézbe vehető ma magyarul. Egész életében kutatta a magyar kapcsolatokat is.

A magyar nyelv származásának, eredetének tisztázásakor Vámbérynek feltett szándéka volt bebizonyítani a magyar nyelvnek a török származását. A kérdésről heves tudományos vita folyt, amelyben Vámbéry álláspontja kezdetben ugyan megingathatatlan volt a magyar eredetére nézve, és nem osztotta a korabeli tudóscsaládok javának véleményét a finnugor eredetről. Később azonban a kérdésben változott a véleménye, ahogy arra Ivanics Mária rámutatott (Ivanics 2001: 95–96); erről azonban általában megfélekednek a kutatók. Vámbéry érdemeit nem csökkentik, ha rámutatunk, ebben a vitában – tudományosan bebizonyosodott – nem neki volt igaza, ill. csak részben volt igaza. Hunfalvynak, az összehasonlító finnugor nyelvészet egyik úttörő művelőjének köszönhetően megismerkedett Reguly Antallal is, a finn – magyar rokonság első és nagy szószólójával (vö. *Küzdelmek*, 88–89).

A vita újraéledése két cikkhez köthető, az egyiket 1869-ben Vámbéry, a másikat 1871-ben Budenz adta közre a *Nyelvtudományi Közleményekben*. Vámbéry könyvének és Budenz *Feleletének* (1883–84) megjelenése után teljes erővel fellángolt a vita, számos hozzászóló különféle sajtóorgánokban fejtette ki véleményét. Könnyű volt a közlemény „keleti büszkeségét” meglovagolni, hiszen a finnugor népek ez idő tájt valóban a világ kevésbé ismert és jobbra talán kevésbé civilizált népei közé tartoztak. Ugyanakkor a keleti rokonság gondolatának egyik gyökere a mindig is szent nyelvnek tekintett héber, amellyel már Sylvester is rokonságban állónak vélte a magyart. A vita néhány év alatt voltaképpen eldőlt, mégpedig Budenzék javára, hiszen a finnugor nyelvészet ekkor már volt annyira megalapozott, és kidolgozott – még ha egyes kérdésekben azóta természetesen túlhaladta is az akkori eredményeket a tudomány –, hogy egy ilyen támadást kiálljon (vö. Henry Robins 1999: 279).

Budenz kezdetben Vámbéryvel együtt a török rokonság mellett állt, de később megváltozott a véleménye. „A Hunfalvy által vizsgált vogul és osztják adatokban is elmélyedt. Ennek köszönhető az, hogy a török rokonság kérdésében lassanként megváltozott az álláspontja, s egyre inkább a finnugor rokonság felé hajlott. A fordulat egyértelművé válását, mintegy lezárását láthatjuk 1867–68-ban megjelent munkájában. (Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések, *Nyelvtudományi Közlemények*). Ebben világosan kifejti, hogy a magyar–török szóegyezések kölcsönzésnek tulajdoníthatók, míg a magyar–finnugor egyezések a rokonság bizonyítékai” (Henry Robins 1999: 278–279).

Hajdú Péter nyelvtörténész erről így ír: „egyféle előítélettel közelíti meg ezt a kérdést [...] Vámbéry Ármán és köre, akik a magyar–török nyelvrokonság bizonyításán fáradoztak. A Budenzcel vívott ún. ugor–török háború azonban számára kudarccal végződött s így Vámbéry – a tudományos párviadalban alul maradván – annyit kénytelen volt élete alkonyán elismerni, hogy a magyar nyelv alapjaiban finnugor jellegű (noha a törökök szerepét a magyarság kialakulásában azért a továbbiakban is sorsdöntőbbnek vélte, mint ahogyan azt a mai etnogeneziskutatás tanítja)” (Hajdú 1981: 176).

VÁMBÉRY, A KÉM, KÜLPOLITIKAI ESSZÉÍRÓ

Vámbéry úgy gondolta, hogy Angliának civilizációs küldetése van. Zsarnokinak tartotta, és épp ezért gyűlölte az Orosz Birodalmat, de mindent megtett Anglia és II. Abdul-Hamid szultán kapcsolatának erősödéséért. Fiának, Vámbéry Rusztemnek VII. Edvárd volt a keresztapja. Megítélése Németországban és itthon nem volt ennyire kedvező, egyszerűen habókosnak vagy épp angol kémnek tartották.

Köztudott Vámbéryről, hogy „sok arca volt”. E részben kitérünk Vámbéry egyéniségének egy másik arculatára, a külpolitikai esszéíróéra. Ez a tevékenysége *A Nyugat kultúrája Keleten*⁴ című könyvében öltött testet (vö. Hazai 2001). A szerző, jeles tudós könyve megjelenésekor hajlott korban volt, jóval túl a hetvenen. Sok mindent elért, jelentős diplomáciai, tudományos tapasztalatokra tett szert, megbecsült polgár volt. Fontos helyet szánt az életmű e darabjának.

A könyv három részre tagolódik. Az első rész (*Oroszország civilizáló befolyása*) az Orosz Birodalom közel-keleti expanziójával foglalkozik tizenhárom fejezetben. Ebben Vámbéry lesújtó képet fest az orosz nagyhatalom, a szláv kétfejű sas kulturális–politikai térhódításáról. A második rész (*Anglia civilizáló befolyása*) Anglia gyarmatosító politikáját és kulturális befolyását veszi górcső alá, mintegy tizenegy fejezetben. Ebben az angol kultúra felsőbbrendűségét, a keleti kulturális, közigazgatási–politikai és társadalmi életet megtermékenyítő hatását fejti ki. Vámbéry a nyugati kultúra pozitív hatásában látta a Kelet esetleges fennmaradásának zálogát. A harmadik rész (*Az Iszlám jövője*) az iszlám kultúra különféle vonatkozásaival foglalkozik kilenc fejezetben. Ahogy Vámbéry fogalmaz: *Hátra van még a nagy kérdés: bekövetkezik-e az Iszlám reneszánsza a nyugati kultúra felvétele által s milyen körülmények közt és mikor fog mutatkozni ez a fejlődés?* (Vámbéry 2007:360)

Vámbéry egyértelműen az angol oldalon áll a hatalmi érdekszférák, kolonizációs törekvések érvényesítésében, tekintve, hogy egy kultúrnemzet áll szemben egy általa „zsigeri” alapon ellenszenves alantas kultúrájú nemzettel, amely az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc leverésében döntő szerepet játszott, bevonult az országba (nem utoljára a történelemben).⁵ Vámbérynek ez az állásfoglalása érthető. A könyv azt is sugallja, hogy jobb egy nagyhatalom oltalmában, annak kulturális fölényét elismerve élni, mint nemzetieskedni.

A szerző könyve – ahogy az eredeti szöveg gondozója, Dobrovits Mihály⁶ is megállapítja kiváló utószavában – vitathatatlanul aktuális a mai olvasó számára is. (Vámbéry könyvének legnagyobb erénye, hogy a szerző felteszi a kérdést: Hogyan hat egymásra a keleti és a nyugati kultúra, s a kultúrák e találkozásának mi lehet a következménye.)

Vámbéry könyve mai fogalmaink szerint politológiai és kulturológiai nézeteinek összegzése. Mint politikai-kulturális elemzés, ma is modernnek hat. Ezt erősíti például a statisztikai adatok beiktatása, illetve az esszészerű nyelvezet is. Nyoma sincs az egyéb útleírásait oly jellemző humornak, talán csak egy helyen olvashatunk mosolyfakasztó ironikus sorokat. Ilyen példa a következő: *Elvei nem mindig a legegészségesebbek, de eredeti perzsa cikkek, melyek mindenfajta osztályhoz tartozó emberektől származnak, késégtelenül bizonyítják a liberális kormányzat és komoly reformok iránti vágyat. Törvényt és rendet óhajtó jajgatás hatja át e lap minden hasábját.*

---

⁴ Vámbéry Árminnak ez a könyve eredeti kiadásban 1906-ben jelent meg. E mű egyúttal angol nyelven is megjelent e címmel: *Westrn Culture is (sic!) Eastern Lands*. London, 1906, valamint német nyelven is a következő címmel: *Westlicher Kultureinfluss im Osten*. Berlin, 1906.

⁵ Szerzőnk „tizenhat évesen érte meg 1848-at, hallotta Kossuth egyik „érces szavú” szónoklatát, látott ellenforradalmi kivégzéseket, s 1849-ben tanúja volt, amint tizenöt ezer győztes muszka átvonul Pozsony városán. »Mi, fiúk – csallóközi magyar gyerekek voltunk valamennyien – az út mellől néztük jöttüket, s a lelkünk megtelt keserűséggel! Azt hiszem, abban az órában szállt le szívemre az az olthatatlan gyűlölet, mely a legelszántabb oroszellenes írók egyikévé tett az angol publicisztikában immár negyven hosszú esztendő óta« – emlékezik a *Küzdelmeimben*.” (Kovács Sándor 2001: 10)

⁶ A könyv tartalmaz egy, *A szöveggondozó jegyzetei* c. fejezetet is, amelyben Dobrovits helyreigazítja Vámbéry tévedéseit, ill. adatokkal egészíti ki a könyv szövegét. Így válik igazán értékesé és érdekessé a könyv a mai olvasó számára, hogy Dobrovits Mihály remekbe szabott utószava – korabeli történeti keretbe helyezve a művet – eligazít a könyv helyének megtalálásában a Kelet-kutatással foglalkozó szakirodalomban. Ez az utószó rámutat a könyv hibáira, de erényeit is felmutatja. Dobrovits tömör utószavában nem hallgatja el Vámbéry tévedéseit, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy azok nem csökkentik a mű értékét és főleg vitathatatlan aktualitását a mai olvasó számára.

VÁMBÉRY, AZ ELBESZÉLŐ ÉS A LÍRAI KÖZLÉSFORMA

„Az 1863–64-ben, szinte egyszerre négy világnyelven (angolul, németül, oroszul, franciául) és magyarul megjelent *Közép-ázsiai utazás* oly mértékben öregbítette hírnevét, olyan legenda-glóriát kölcsönzött tetteinek és alakjának, hogy sokan továbbra is igazi dervisnek hitték, »ki európai inkognitót öltött, hogy üdvére és javára lehessen az iszlámnak«” (Kovács Sándor 2001: 16).

Petőfi művészi útirajzainak hatása is felfedezhető Vámbéry útleírásainak szövegében. Figyeljük meg Petőfi szépírói ihletettségu leírásának egy részletét: *Megmérhetetlen láthatár. Olyan, mint egy kerek asztal, leborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít.* Vessük össze Vámbéry szövegrészletével: *midőn a pusztá véghetetlen látkörére lassanként reáborul a sötét ég kupolája, a vándorló család megállapodik, hogy meleg nemeztakarók alatt töltse az éj hideg óráit.* Ez a hatás valószínűsíthető az alapján, hogy Vámbéry Petőfinek kortársa volt, egy szűk évtizeddel volt fiatalabb a költőgénusznál. Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy a mérhetetlen látóhatárt leborító ég kupolája mint nyelvi kép – toposz, azaz közismert, jellemző fordulat volt a korban.

Fentebb említettük, hogy a lírai közlésforma sem idegen Vámbérytól, ennek egyik, finom humorral átszőtt példáját figyelhetjük meg a következő részletben:

*Miután a tejkészletet betakarították, s tömlőkbe töltögették – mert a korsók vagy fadények csak fényűzési cikkek –, a nyáj szétszóródik a tágas síkságon. A zaj lassanként elhal; a nomád sátrába vonul, felemeli annak alsó nemeztakaróját, s míg a farácsonaton át befújdogáló nyugati szellő déli álomba ringatja őt, az alatt a nő a sátoron kívül elővesznek egy félig kész nemezdarabot. Mulatságos látvány, midőn megpillantunk hat sokszor még ennél is több pusztai lányt, amint egymás mellé sorakozva a kágyékénybe takart nemezt erős taposás közben tovább-tovább hengergetik. E működéshez az ütemet az élükön levő idősebb hölgy veri, aki ezen iparbéli táncnak balett-mesternője, s aki előre is tudja hol lesz a szőnyeg ritka és idomtalan⁷ (Vámbéry 2000: 427). (Morbidabb humort tapasztalhatunk más helyeken: *Az öreg matróna előveszi a [sátor] rács alakú vázát, s azt jobbra-balra való buzgó köpködés között felállítja.*)*

5.1. A Dervisruhában Közép-Ázsián át (2000) című mű metaforái

Szikszainé Nagy Irma a *Magyar stilsztika* című könyvében, a következőképpen ír a metaforáról: „a metafora nem díszítés, nem a szépirodalom jellemzője csupán, hanem mindannyiunk nyelvhasználatában a jelentésteremtés lehetőségeként összetett jel, a művészi nyelvben a tömörítés eszköze. Jelentések hasonlóságán alapuló virtuális azonosítás a megvilágítás eszközeként, a szemléltetés erősítéseként, amely csakis kontextusa révén működik képként, azaz miközben átmetaforizálja szöveggörnyezetét, ugyanakkor szöveggörnyezete nyelvi utalás-rendszere révén értelmezhető. Legnyilvánvalóbb jele a szemantikai összeférhetlenség (inkongruencia) és ugyanakkor egy közös tartomány léte az azonosított tárgyi és képi elem között“ (Szikszainé Nagy 2007: 427).

5.2. Költői (megszemélyesítő) szemléleti metaforák a műből (kiemelések – S. Sz.)

Mikor először lovagoltam át a bazáron, legjobban a világos színű ruhaszövetek, a cipészkirakatokban levő sötétvörös csizmák s a középkori fegyverekre emlékeztető szűrő-, vágó- és lőfegyverek leptek meg, melyek a boltok előtt eladás végett voltak kifüggesztve; s ha az ember egy-egy kurddal találkozik, ki lóhátán ülve, lófarkkal díszített

---

⁷ E részlet szövegtani elemzéséhez vö. Simon 2011.

lándzsájával, fantasztikus turbánjával és fehér burnuszával, mely olyannyira különbözik erősen barnult arcszínétől, hiúz szemekkel kémli a bazárt, csakhamar sejtí, hogy nemsokára telivér ázsiaiakkal lesz dolga.

A lány talaj elfojtotta az állatok léptének nesztét, s csak attól féltünk, hogy szamarunk, melynek hangja az éjben messze elhallott, kedvet talál kapni az énekre, és nevetnem kellett azon óvszeren, melyet mindannyiszor alkalmaztunk, valahányszor hangversenyre készült.

Csak akkor, miután néhány napot töltöttem Tebriszben, lőn világossá előttem, milyen igazi keleti elem között élek, s hogy a távoli Sztambul, a keleti világ ezen tarkára festett függönye, a keletnek csupán hamisított s félig meddig európaivá tett képét mutatja.

A szülési fájdalom nagyobbodtával közeli rokonai melléje guggolnak, ő pedig karjait legjobb barátnéjának nyaka köré fűzi, és a bába által, aki ágyékánál fogja, mindaddig ide s tova csúsztatik, amíg méhgyümölcsétől megszabadul.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Vámbéry Ármin: *Dervisruhában Közép-Ázsián át* című művében túlnyomó részt a szintagma alakú, teljes, igei metafora jelenik meg, a költői 36, a köznapi metafora pedig 5 alkalommal fordul elő. A metaforákat a hétköznapi életben is használjuk beszédünk során, ezeket a szóképeket nevezzük köznapi metaforának, amelyek jelenlétére George Lakoff és Mark Johnson hívta fel a figyelmet 1980-ban a *Hétköznapi metaforáink* című írásában. Ilyen köznapi metaforák Vámbéry művében is előfordulnak, azonban lényegesen kisebb számban, mint a költőiek. Néhány példa: *virágzó, virágzik, szakad, eb-metaphora*.

A műben megtalálhatók számos ragadozó állattal kapcsolatos metafora is, mint pl. *oroszlán-, hiúz-, medve-metaphora*. A leggyakoribb az oroszlán-metaphora, melynek eredete egészen Homéroszig nyúlik vissza. Amellett, hogy egyes személyeket állati képekkel magasztal fel, előfordul olyan is, hogy – szintén állati analógiára épülő képekkel – egyes személyek megaláztatását, megvetését fejezi ki Vámbéry. Ilyen pl. a kutya-, eb-metaphora. A fönix-metaphora az újjászületést, halhatatlanságot jelképezi, amellyel Vámbéry érzékelteti Szimurg nagyságát, öröklését. A keletutazó rengeteg eredeti metaforát is beleírt művébe, amelyeket leginkább a népéletből, természetből és utazásaiból származó élmények születtek.

Ezen alfejezethez összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Vámbéry metaforáinak tárgyát vizsgálva nagy változatosságot tapasztalhatunk. Mitológiai tárgyú szóképei arra engednek következtetni, hogy a keletutazó szemléletére nagymértékben hatott a törökök hitvilága. A személyes élményein alapuló képzettársítások, pedig jól mutatják az utazás során átélt nehézségeket, a megjárt tájak sivárságát vagy gyönyörűségét, és az útja során megjárt emberek kemény, néha az állatokéhoz hasonló életét.

VÁMBÉRY ÁRMIN – AZ APA

Vámbéry Ármin fia, Vámbéry Rusztem, apjához hasonlóan, nagyszerű elme. A büntetőjogász professzora, egyetemen tanító bölcs figura. Vámbéry Rusztem a huszadik század felvilágosodottja volt. Rejtély, honnan vette liberalizmusát, mert apja, Vámbéry Ármin, a nagy hírű keletkutató éppenséggel konzervatív volt.

Fia, amíg tehetette, büntetőjogászként dolgozott, 1913-tól 1939-ig szerkesztette a *Jogtudományi Közlöny* című liberális szakfolyóiratot. Egyetemi állását és dékáni tisztét 1920-ban elvették

tőle – vagy bosszúból, vagy azért, hogy a diákok közt ne terjeszthesse nézeteit –, így lett kényszerből gyakorlati jogász: ügyvéd. Amikor József Attilát 1924-ben bíróság elé állították a *Lázadó Krisztus* című verse miatt, ő védte, ingyen. És ugyanígy védett munkásokat, politikai üldözötteket, Rákosi Mátyást is, aki akkor még nem adott nevet egy korszaknak. 1933-ban Vámbéry Ruzstem, a művelt, okos és szabadkőműves büntetőjogász egyszer csak írt egy tanulmányt a *Századunk* című folyóiratba (amelynek egyik szerkesztője is volt), azzal az egyszerű címmel: *Hazugság*. Korát annyira áthatotta, átjárta a hazugság, hogy alighanem úgy érezte, védőbeszédet kell tartania az igazság mellett. Idézett cikkében a következőt írja: „az újságok, a meghamisított fényképek és filmfelvételek részben öntudatlanul, részben tudatosan igazolták az ismert definíciót, hogy a hazugságnak három fajtája van: a közönséges hazugság, a jámbor hazugság és – a hivatalos jelentés” (Vö. Várkonyi 2019).

ZÁRSZÓ

Minden részletkérdésbeli hibája ellenére Vámbéry munkásságának tanulmányozása napjainkban aktuálisabb, mint valaha volt. Túllépve a nyelvészet, néprajz „szűk” területein, alapvető kérdése, miszerint az iszlám fundamentalizmusra való törekvés összeegyeztethető-e a modern nyugati értékrenddel, a mi világunk mindennapjainak kérdése is.

Vámbéry Ármin néhány közismert műve, amely megjelent a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Kiadó gondozásában (válogatás):

Vámbéry Ármin 2000. *Dervisruhában Közép-Ázsián át*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.

Vámbéry Ármin 2001. *Küzdelmeim*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.

Vámbéry Ármin 2003. *A magyarok keletkezése és gyarapodása*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.

Vámbéry Ármin 2006. *A török faj*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Vámbéry Ármin 2007. *A Nyugat kultúrája Keleten*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Vámbéry Ármin 2008. *A magyarság bölcsőjénél*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Vámbéry Ármin 2014. *Közép-Ázsiai utazás*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.

SZAKIRODALOM

DOBROVITS Mihály 2001. Gondolatok Vámbéryről. IN: Hodossy Gyula (összeállította), *Vámbéry Antológia 2001*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely. 56–63.

DOBROVITS Mihály (szerk.) 2006. *Az előkelő idegen*. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.

FELFÖLDI Szabolcs 2016. „Fény metszette élet”. Vámbéry-album. Vámbéry Polgári Társulás: Dunaszerdahely.

FODOR Pál (szerk.) 1986. Vámbéry Ármin emlékezete. *Keleti Értekezések 2*. Körösi Csoma Társaság: Budapest.

HAJDÚ Péter 1981. *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest.

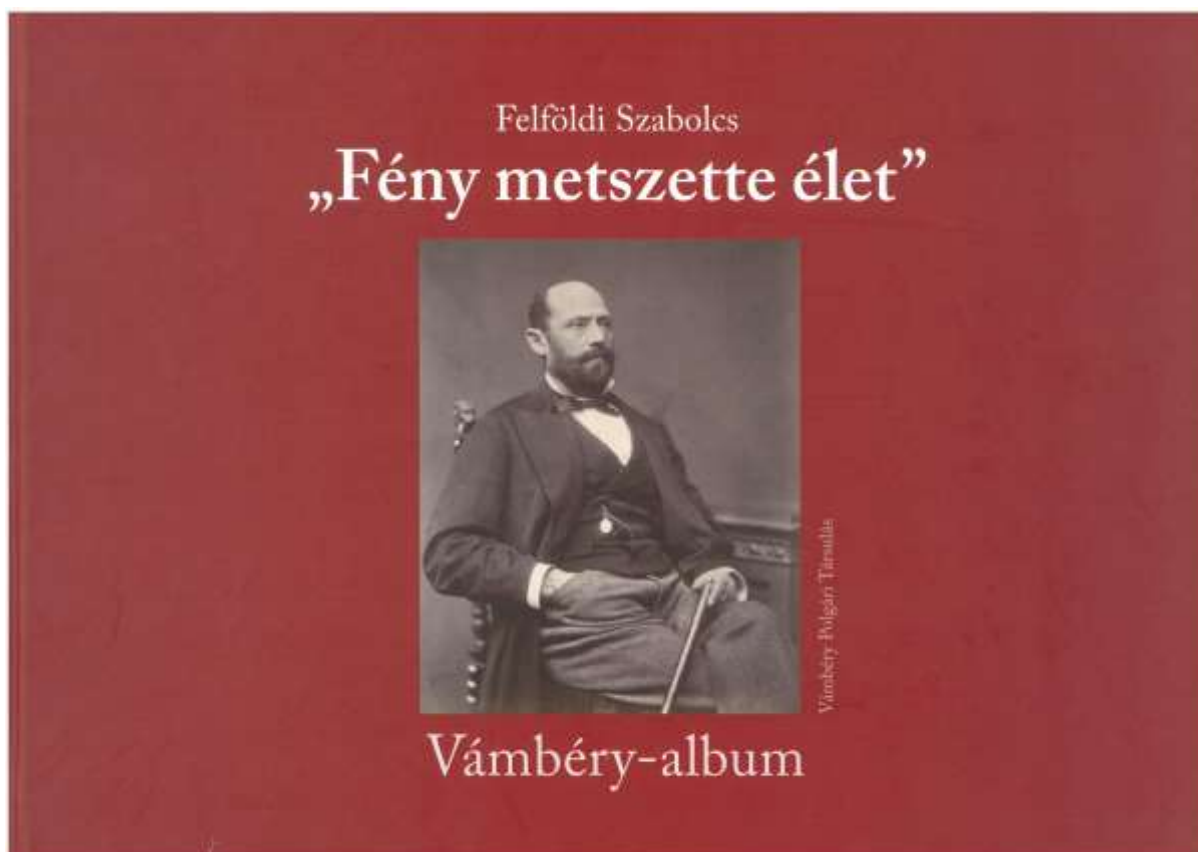
HAZAI György 2001. Vámbéry és a magyar őstörténet. Kovács Sándor Iván (szerk.), *Batu kán pesti rokonai*. Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák. Kalligram Kiadó: Pozsony. 102–104.

HENRY ROBINS, Robert 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris Kiadó – Tinta Kiadó: Budapest.

IVANICS Mária 2001. Vámbéry Ármin. IN: Hodossy Gyula (összeállította), *Vámbéry Antológia 2001*. Lilium Aurum: Dunaszerdahely. 88–97.

- KOVÁCS SÁNDOR Iván (szerk.) 2001. *Batu kán pesti rokonai*. Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- LAKOFF, George–JOHNSON, Mark 1980. *Metaphors We Live By* (Hétköznapi metaforáink). University of Chicago Press, Chicago.
- ORMOS Mária (összeállította) 1988. *Világtörténet évszámokban 1789–1945*. Madách Könyvkiadó: Bratislava.
- SIMON Szabolcs 2011. Vámbéry Ármin, az elbeszélő. IN: uő., *Nyelvi tallózások*. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok, recenziók és ismeretterjesztő írások. Nap Kiadó: Dunaszerdahely. 77–91.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó: Budapest.
- TOLCSVAI Nagy Gábor 2004. Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében. Áron Kiadó: Budapest.
- UNGER Mátyás–SZABOLCS Ottó 1979. *Magyarország története*. Gondolat: Budapest.
- VÁMOS Magda 2000. *Resid efendi*. Vámbéry Ármin élete. Lilium Aurum: Dunaszerdahely.
- VÁRKONYI Benedek 2019. A hazugság birodalma. Vámbéry Rusztem, a messzire látó. *Élet és Irodalom* 63/14: 13.

A mellékelt képek Felföldi Szabolcs 2016. „*Fény metszette élet*”. Vámbéry-album. Vámbéry Polgári Társulás: Dunaszerdahely c. művéből valók.

Szilády Áronnak dedikált, fény alapján készített metszet Vámbéryről 1864-ből. A dedikáció szövege: „Tiszt.[elt] Szilády Áron Úrnak tisztán barátságából Vámbéry”.

válazhatatlan három címora levelezésükben keleti becenévvél illette egymást: Vámbéry a Szombábban kapott Resid nevet használta, Szilády volt Harus, Budenz pedig Jusuf. Szilády egyébként nem lehetett túl szorgos levélíró, mert Vámbéry gyakran panaszkodott elmaradt üzeneteire a Budenznek írt leveleiben.

Jellemző Szilády és Vámbéry barátságán az az eset is, amikor Szilágyi Dániel (akiről alább még szintén lesz szó) szombábli könyvkereskedő 1885-ös halála után Vámbéry közbenjárására a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta fel Szilágyi hagyatékának egyik részét, míg a másik felét a jobarít, Szilády Áron váltotta meg a kiskunhalasi református kollégium szénára, amelynek 19. század végi felvirágoztatása épp az ő nevéhez köthető. Ez a gyűjtemény később jó okot szolgáltatott arra Sziládyra, hogy munkár adjon Vámbéry egyik legtehetségesebb tanítványának, a turkológus Thury Józsefnek, aki 1888 januárjától nem csak latin és magyar tanított a halasi gimnáziumban, de a keleti kéziratok feldolgozása és általában a könyvtár rendezése is az ő feladatává vált.

*Fény. Szilády Áron úrnak
tiszán barátságából
Vámbéry*

Budenz József

